

**ADABIYOT DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI  
RIVOJLANTIRUVCHI “ADABIYOT HALQASI” MODELINING  
AHAMIYATI**

*Ahmadova Shohsanam*

*JDPU stajyor-tadqiqotchisi*

*Annotatsiya. Badiiy asarni tahlil etishda tanqidiy fikrlashning ahamiyati beqiyosdir. Shu bois adabiyot darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnikalardan, metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mazkur maqolada badiiy asarni har tomonlama tahlil etishga qaratilgan “Adabiyot halqasi” modeli, uni tashkil etish tamoyillari hamda buning ijobiy natijalari haqida soʻz boradi.*

*Kalit soʻzlar: tanqidiy fikrlash, adabiyot va tanqidiy tafakkur, “Adabiyot halqasi”*

Ta'limning eng muhim maqsadi borgan sari murakkab hayot sharoitlarini yengishdir. Shaxslarga moslashuvchan va aniq savol berish va fikrlash qobiliyatini ta'minlash. Chunki shaxslar keyinchalik ega bo'ladigan noto'g'ri qarashlar, naqshlarda fikrlash odati, va u hodisalarni idrok etish usuliga va shuning uchun uning xatti-harakatiga ta'sir qiladi. Tanqidiy tafakkur tufayli inson atrofidagi, uni ishontirishga urinayotgan odamlarga, ommaviy axborot vositalariga erisha oladi. Bu juda ko'p va turli xil ma'lumotlarga qarshi qalqondir. O'qimishli odamning eng muhim ajralib turadigan xususiyat - "qiziqish, ochiq fikrlash, tizimli va tahliliy, “kognitiv yetuklik, o'ziga ishonch va haqiqatni izlash” kabi tanqidiy fikrlash tamoyillarini mustaqil qo'llash qobiliyatidir. Bu tamoyillar odamlarni asossiz da'vo qilishdan saqlaydi. Bu odamni fikrlar o'rtasida bo'g'ilishdan qutqaradi va haqiqatni topish yo'lida so'roq qilish va tanqid qilish, kognitiv rivojlanish va yetuklik uchun zarurdir.

Maktablarda o'quvchilarga taqdim etiladigan qiziqarli va xilma-xil o'qitish

amaliyotlari har qanday ma'lumot, mavzu, hodisa, vaziyat yoki adabiy asar, shuningdek borliq haqidagi kognitiv bilim operatsion jarayonlar orqali o'z-o'zini yoki guruh hamkorlikda o'rganishni to'g'ri tushunish, tahlil qilish va baholash kabi umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishi ham muhimdir. Chunki inson faqat o'zicha fikrlaydigan va o'rgana oladigan mavjudot emas; Shu bilan birga, u o'zi yashayotgan jamiyatning individual shaxsi bo'lgan ijtimoiy mavjudotdir.

Tanqid va tanqidiy fikrlashga o'rgatish, bu borada o'quvchilarning malakasini oshirish maqsadida o'qish odatlarini yaxshilash uchun "kutubxona jamoasi" "madaniy va adabiy jamoa" kabi an'anaviy jamoalar, ularning tanqidiy fikrlash va o'qish qobiliyatlarini rivojlantira olmadilar va doimiy kitobxon bo'lishlariga imkon bera olmadilar.

Maktablarda o'qituvchilar adabiy asarlardan o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va o'qish ko'nikmalarini oshirish hamda o'qish odatlarini egallashlariga yordam berish uchun suhbatlashish va birgalikda fikrlash vositasi sifatida foydalanishlari mumkin. Adabiy asarlar tanqidiga asoslangan kitob o'qish suhbatlari umrbod o'z-o'zidan va guruhda hamkorlikda o'rganish ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlashni, hayot va voqealarni tanqidiy o'qish odatini shakllantirish uchun ishlatiladi; Ma'lumki, "adabiyot to'garagi" yanada samaraliroq.

"Adabiyot" to'garagi – o'qishdagi yutuqlari va o'qish qobiliyati turlicha bo'lgan o'quvchilar ixtiyoriy ravishda, o'qituvchi tayinlanmasdan yig'ilib, o'z faoliyatini tashkil etadigan jamoadir.

Ularga yoqadigan adabiy matn yoki kitobni, masalan, roman, hikoya, insho yoki maqolani o'qish keyin esa o'qish tajribalarini bir-birlari bilan bo'lishish uchun yaratgan 4-5 ta kitob. Bu ikki kishidan iborat kichik o'qish guruhidir. Bu guruh adabiy davra deb ataladi. Sababi, o'qish guruhidagi o'quvchilar o'qigan badiiy matn haqida bilimga ega bo'ladilar bir-birlari bilan taassurotlar, ma'lumotlar va tajribalar almashish paytida bir-birlarining yuzlarini ko'rib turadilar. Mutolaa guruhidagilar bir-birlariga va sinfdoshlariga yarim doira shaklida o'girilib o'tiradilar.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlash, o'qish ko'nikmasi va odatlarini rivojlantirish maqsadida o'qituvchi sinfdagi turli adabiy asarlarni o'qish va tanqid

qilish uchun bir nechta adabiy to'garak tashkil qilishi mumkin. Adabiyot to'garaklarini tashkil etishda o'qituvchi demokratik harakat qiladi va o'quvchilarga o'zlari xohlagan kitobni o'zlari xohlagan do'stlari bilan bo'lishishiga imkon beradi.

Bu ular haqida o'qish va suhbatlashish uchun muhit yaratadi. Biroq, adabiyot to'garaklarining tashkil etilishi boshlang'ich maktabning uchinchi sinfidan boshlab sinf o'qituvchilari o'z o'quvchilarining o'qish malakasini oshirish uchun shakllantirgan bir xil ko'nikmalarga ega o'quvchilar guruhlaridan farq qiladi. Adabiyot to'garagida o'quvchilarning o'qish qobiliyati va ilmiy darajalari har xil bo'lishi mumkin va ular o'qituvchining ko'rsatmasisiz o'zlari o'qishni istagan kitob uchun bir marta yig'iladilar. Sinf o'qituvchilari esa bir xil o'qish qobiliyatlari va ilmiy darajalariga ega o'zlari tanlagan va 4-5 talabadan iborat talabalar guruhlarini tuzadilar. Guruh a'zolarining saviyasiga mos deb hisoblagan 4-5 ta kitoblar guruhdagi o'quvchilarga beriladi. O'quvchilar kitoblarni navbatma-navbat o'qishga harakat qilishadi. Ushbu o'qish guruhlarida talabalar o'qish tajribalari haqida suhbatlashmaydilar va o'qituvchilari aniqlagan narsalar haqida guruh bo'lib gaplashmaydilar. Ular bir-birlari bilan tahlil qiladigan kitoblarni o'qish va tugatish uchun harakat qilishadi.

Biroq, adabiyot to'garaklarida, o'qish qobiliyatlari va muvaffaqiyat darajasi har xil bo'lgan talabalar bir vaqtning o'zida faqat bitta o'qish vazifasi uchun o'z xohishiga ko'ra yig'iladi, hammasi bir xil kitobni o'qiydilar, so'ng u haqidagi fikrlarini bir-birlari bilan baham ko'radilar.

An'anaviy o'qish guruhlarida talabalaridan farqli o'laroq, adabiyot to'garagida nechta o'quvchi tahsil oladi? Agar talabalar bo'lsa, hammasi bir xil kitobni o'qiydilar. O'quvchilarning mustaqil o'qish faoliyati, kitob, matn va nutq so'rovlarining hajmiga qarab, boshlang'ich maktab uchun 40-50 daqiqa; Davomiyligi o'rta maktab, o'rta maktab o'quvchilari va kattalar uchun 60-90 daqiqa orasida o'zgarishi mumkin.

Tanqidiy fikrlashning asosiy tamoyillari hisoblangan tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish kabi tanqidiy fikrlash qobiliyatlari o'qituvchi tomonidan matn bo'yicha o'rgatiladi. Tanqidiy fikrlashni to'g'ridan-to'g'ri talabalarga o'rgatish

mumkin, lekin to'g'ridan-to'g'ri o'qitish usulidan foydalanish fikrlash qobiliyatini ta'minlamaydi.<sup>1</sup>

Strategiyaga asoslangan munozara usulidan foydalangan holda tanqidiy fikrlashni o'rgatish ushbu ko'nikmalarni bevosita taqdimot orqali egallashdan ko'ra samaraliroqdir.<sup>2</sup> Bundan tashqari, adabiyot to'garagi shaklida olib borilayotgan kitob o'qish to'garaklari o'quvchilarning bilim qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ijtimoiy ta'lim muhitida o'z bilimlari va o'qiganlari o'rtasida ma'no yaratish ko'nikmalari hamkorlikda o'rganish va sotsializatsiya ko'nikmalarini yaxshilaydi.<sup>3</sup>

Adabiyot halqasi to'garagi boshlang'ich maktabdan to o'rta maktabgacha turli ta'lim bosqichlarida o'qitiladi. Uni amalga oshiruvchi o'qituvchilarning ta'kidlashicha, "Adabiyot halqasi" to'garagi nafaqat o'quvchilarning o'qish va tushunish ko'nikmasini, balki o'g'il bolalarning, ayniqsa, o'qishni istamaydigan bolalarning ham o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi.

O'g'il va qiz talabalarning odatlari, so'z boyligi, yozish va nutq qobiliyatlari ham rivojlanmoqda. Bundan tashqari, adabiyot to'garagiga turli darajadagi talabalar ham qatnashadi.

O'qituvchilari rahbarligida yoki mustaqil ravishda o'qigan kitoblarini mustaqil o'qish va guruhda o'qish orqali o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin baham ko'rish uchun ko'proq jasoratga ega bo'lganliklarini xabar qilishdi.<sup>4</sup>

Hikoya va informatsion matn turlari uchun talab qilinadigan vazifalar:

1. Munosabatlar quruvchi: bu vazifani olgan o'quvchi o'z hayotini, boshqa ta'lim sohalarini, kitoblarni yoki mualliflar o'rtasidagi aloqani o'rganadi. Bu

---

<sup>1</sup> Huitt, W. Critical thinking: An overview. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA:Valdosta State University.1998 <http://www.edpsycinteractive.org/topics/cognition/critthnk.html> manzilidan olindi.

<sup>2</sup> Uysal, A. Sosial Bilimler o'gretim yontemlerinin eleştirici düşünme gücünün gelişmesindeki rolü. Chop etilmagan magistrlik dissertatsiyasi, İnönü Üniversitesi, Malatya.1998.

<sup>3</sup> Certo, J., Moxley, K., Reffitt, K. & Miller, J. A. I learned how to talk about a book: children's perceptions of literature circles across grade and ability levels. Literacy Research & Instruction, 49(3), 2010. 243-263.

<sup>4</sup> Allan, J., Ellis, S., & Pearson, C. Literature circles, gender and reading for enjoyment. Report for The Scottish Executive Education Department. 2005

munosabat o'qish paytida ongda paydo bo'ladigan boshqa matnlar bilan bog'liq. Uni matnlararo o'qish, ya'ni voqea va vaziyatlarga aloqadorlik sifatida ham ko'rish mumkin.

2. Savol beruvchi: Bu lavozimdagi odam doimo qiziquvchan bo'ladi. Matnni qandaydir savollar bilan tahlil qilishga harakat qiladi. Masalan, matn qayerga ketadi? Muallif qanday mavzularni yoritgan? Nega muallif bu hikoya uslubidan foydalanishi mumkin? Ba'zan bu savol beruvchilar matnni chuqurroq tushunishga sabab bo'lishadi. Ular matnning ba'zi qismlarini shubha ostiga olishlari va tanqid qilishlari mumkin.

3. Bob/paragraf eksperti: bob/paragraf ekspertlari guruh a'zolariga muhim bo'limlar va so'zlarni eslatib turadi. o'sha paragrafni tahlil qiladi va so'zlarni ovoz chiqarib o'qiydi va guruh a'zolari bilan baham ko'radi.

4. Illustator: Bu vazifa muvaffaqiyatli o'qish vizual vositalar bilan qo'llab-quvvatlanishi kerakligini ko'rsatadi. Guruh a'zolariga matnga vizual o'qishni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu vizual tasvirlar matnning vizual eskizi, grafik, multfilm yoki hodisaning oqim sxemasi bo'lishi mumkin. Bu hikoya rejasi yoki kontseptsiya xaritasi bo'lishi ham mumkin.

5. Xulosa: Bu roldagi talabaning vazifasi o'sha kunning matnini umumlashtirishdir. Xulosa qilib, talaba matndagi asosiy g'oya va fikrlarni ikki daqiqada tushuntirib beradi.

6. Tergovchi: Bu topshiriqdagi talaba matn fonidagi vaziyatlarni tekshiradi. Masalan, voqea sodir bo'lgan joy, madaniyat, tarix; Yozuvchi hayoti va boshqa asarlari haqida ma'lumot to'playdi; kitob yoki matndagi rasm va materiallarga berilgan izohlar, tadqiqot natijalarini guruh a'zolariga baham ko'radi

7. So'z dahosi: Bu topshiriqni olgan o'quvchi kitob yoki matnda aytilgan narsalarni aniqlaydi va mavzuga qarab maxsus ma'noli so'zlarni sanab, ularni guruhlarga ajratadi. Ba'zan matndagi ba'zi so'zlar tez-tez takrorlanadi yoki noodatiy tarzda boshqa ma'no kasb etadi. Ushbu holatlarni tahlil qilish va uni talqin qilish

uchun guruh a'zolariga tushuntiradi<sup>5</sup>

8. Voqea joyini tushuntiruvchi: Bu topshiriqni olgan talaba matndagi voqealar qayerda sodir bo'lganligini tushuntiradi. Voqealarning joylashuvi diqqat bilan kuzatib boriladi va voqea joyining xususiyatlari aniqlanadi.

Ikki soatlik uchrashuv uchun vaqtni boshqarish;

1. Tashkiliy masalalar: 15-20 min.
2. Kitob sharhi: 60-90 min.
3. Ijtimoiylashtirish suhbat: 30-45 min<sup>1</sup> }.

Bu haqda turli xil his-tuyg'ular va fikrlarga erishish mumkin.

1. Kitobning tili va ifoda uslubi (uslubi) haqida gapirganda: Kitobni qanday o'qiydiz? Siz uni o'qiyotganingizda darhol voqealar oqib chiqdimi yoki unga kirish uchun biroz vaqt kerak bo'ldimi? O'qish paytida o'zingizni qanday his qildingiz? Qiziq, baxtsiz, zerikkan, chalkash, bezovtalik his qildingizmi?

2. Hikoya qahramonlari haqida gapirish: Qahramonlarning shaxsiy xususiyatlari, ularning xatti-harakati va kayfiyati haqida savollar berilishi mumkin: qahramonlarning o'tmishi. Bu ularning hayotini qanday shakllantirdi? Qahramonlar sizga tanish odamlarni eslatadimi? Hikoya oxirida bosh qahramonlar o'zgarganmi? Hikoyaning oxirida ular katta bo'lganmi yoki kamolotga yetganmi? Ular o'zlari va dunyo haqida biror narsa o'rgandilarmi?

3. Kitobda yoritilgan mavzular haqida gapirish: Mavzu voqea-hodisaga asoslanganmi, qiziqmi? Hikoya xarakter rivojlanishi haqida bo'lgani uchun sekin o'tadimi? Mavzuning murakkabligi sizni hayajonga soladimi yoki buni oldindan aytib bo'ladigan, hatto oddiy deb bilasizmi? Agar matn ma'lumotli bo'lsa, muallif qaysi masalalarni ta'kidlaydi?

4. Hikoya rejasi yoki syujeti haqida gapirish: Kitob voqealarga asoslangan. Turli voqealar bir-biri bilan kesishadigan hikoyami? Hikoyada xronologik oqimli vaqt ishlatiladimi yoki ba'zida hozirgi va o'tmish o'rtasida orqaga harakat bormi? Muallif voqealarni bir shaxs nuqtai nazaridan tasvirlaydimi? Hikoyani yetkazish

---

<sup>5</sup> Daniels, H. Literature circles voice and choice in book clubs and reading groups. (2nd Edition), Markham, Ontario: Pembroke Publishers Limited. 2002, 11  
[www.pedagogs.org](http://www.pedagogs.org)

uchun muallif nima uchun erkak yoki ayol qahramonni tanladi? Bu bizga hikoyani o'qish va tushunishga qanday yordam beradi?

5. Xabarlar va asosiy g'oya haqida gapirish: Hikoyada yoki matnda berilgan asosiy xabarlar nima? Muallif bularni tushuntirib berdimi? Ayniqsa matn yoki hikoya, romanning nomi asosiy xabar bilan bog'liqmi? Muallifning asosiy g'oyasi xabarlarni mustahkamlash uchun belgilar ishlatilganmi?

6. Kitobning muhim qismlari haqida gapirish: Hikoya yoki matn muhim bo'limlar, bu maqsadda bo'lim mutaxassisi tomonidan belgilanadigan bo'limlar muhokama qilinishi mumkin; Hikoyaning paragrafi yoki qismini yuzaki o'qiganingizda sizga qanday tuyuladi? Masalan, suhbatning bir qismi kulgili yoki ta'sirli bo'lishi mumkin. U xarakterni umumlashtiradimi?

7. Xulosa haqida gapirish: Hikoya yoki maqolaning oxiri muhokama qilinadi. Hikoya yoki maqolaning oxiri qoniqarlami? Siz hikoya yoki maqola oxirini qanday o'zgartirgan bo'lardingiz?

8. Muallif haqida suhbat: Agar siz muallifga savol bermoqchi bo'lsangiz, nima so'rar edingiz? Yozuvchining boshqa kitoblarini o'qiganmisiz? Agar siz uni o'qigan bo'lsangiz, ularning orasidagi farq nima?

9. O'zgarishlar haqida: Kitob g'oyalari, tafakkur ufqlarini kengaytiradimi yoki yo'qmi muhokama qilinadi. Kitobni o'qiganingizdan keyin fikrlaringiz yaxshiladimi? Siz yangi bilimlar, ufqlar, g'oyalarga ega bo'ldingizmi? Yangi mavzu, voqea, vaziyat yoki odamlarga duch keldingizmi?

Sanacorega ko'ra, guruhda o'z fikri qimmatli ekanini ko'rgan o'quvchi o'qiganini tushuna oladi, tushuntira oladi. U talqin jarayonida o'z fikrlarini osongina aks ettiradi. Bu ham talabani tanqidiy fikrlash jarayoniga undaydi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, bu ma'lumotlarning barchasi ta'limning barcha bosqichlarida adabiyot to'garagidan foydalanish muhimligini ko'rsatadi.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlashi va o'qishi, shuningdek, ularning o'qish odatlari va uning qiziqishini rivojlantirishini dalillaydi. Bundan tashqari, adabiyot to'garagi o'quvchilarga ijtimoiy muhit yaratadi. Bu ijtimoiylashuv jarayoniga ham ta'sir qiladi. Ushbu usuldan ta'limning har bir bosqichida foydalanish mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allan, J., Ellis, S., & Pearson, C. Literature circles, gender and reading for enjoyment. Report for The Scottish Executive Education Department. 2005
2. Branch, J. B. The relationship among critical thinking, clinical decision-making, and clinical practica: A comparative study. Unpublished doctoral dissertation. University of Idaho, Idaho 2000.
3. Certo, J., Moxley, K., Reffitt, K. & Miller, J. A. I learned how to talk about a book: children's perceptions of literature circles across grade and ability levels. *Literacy Research & Instruction*, 49(3), 2010. 243-263.
4. Daniels, H. Literature circles voice and choice in book clubs and reading groups. (2nd Edition), Markham, Ontario: Pembroke Publishers Limited. 2002
5. Epstein, R. L. Critical thinking. Belmont: Wadsworth Publishing Company. 1999
6. Huitt, W. Critical thinking: An overview. *Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University. 1998  
<http://www.edpsycinteractive.org/topics/cognition/critthnk.html> manzilidan olindi.
6. King, C. "I like group reading because we can share ideas": The role of talk within the Literature Circle. *Reading*, 35(1), 2001. 32-36.
7. Sanacore, J. Slow down, you move too fast: Literature circles as reflective practice. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 86(3), 2013. 116-120.
8. Seferoğlu S. S. & Akbıyık, C. Eleştirel düşünme ve öğretimi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 2006. 193-200.
9. Uysal, A. Sosyal Bilimler öğretim yöntemlerinin eleştirici düşünme gücünün gelişmesindeki rolü. Chop etilmagan magistrlik dissertatsiyasi, İnönü Üniversitesi, Malatya. 1998.